

Pastoraat als leerproces. Reflective op de interviews

R.Ruard Ganzevoort

Practische Theologie 2000/2 (2000), 79-82.

Zou het begrip leren bruikbaar zijn in de gedachtevorming over het pastoraat? Kan het dienen als een integrerend begrip in het praktisch-theologische veld, bijdragend aan een samenhangende visie op de gemeente en de rol van de pastor? Wat is daarover te ontdekken in de interviews?

Mijn eerste observatie betreft de verschillende posities die de geïnterviewde pastores innemen als het gaat om het leren. Die heeft voor een deel te maken met de verschillende context. Mathilde de Graaff ziet de gehele (kleine) gemeente als een lerende gemeente, terwijl Marlies Roelofs in de context van een grote parochie niet verder wil gaan dan leermomenten binnen de gemeente. Die verschillende context lijkt in eerste instantie een factor van pragmatische aard: de 6500 parochianen in Voorburg zijn minder 'pakbaar' dan de 270 zielen in Bant. Datzelfde zien we in Rijnsaterwoude, waar Teunard van der Linden rekening te houden heeft met bijvoorbeeld het kleine aantal belijdeniscatechisanten.

Toch is het de vraag hoe bepalend deze praktisch-feitelijke gegevens zijn. Het blijkt dat de drie pastores ook een verschillende rol voor zichzelf zien weggelegd. Die rol impliceert ook een bepaalde rol voor de gemeenteleden (en vice versa) en kleurt de mogelijkheden van leren binnen de gemeente en de ervaringen die predikant en gemeente aan elkaar opdoen. Ik wil in mijn bijdrage eerst die rollen verder verkennen, toegespitst op leren en op pastoraat, zonder daar bij voorbaat een oordeel over uit te spreken. Aan het einde van mijn artikel tracht ik daaruit aandachtspunten af te leiden voor de beantwoording van de vragen waar ik mee begon.

HET ROLLENSPEL VAN PASTOR EN GEMEENTE

Voor Mathilde de Graaff wordt de rol van pastor getypeerd met woorden als 'intermediair', 'begeleider', 'voorwaarden scheppen' en 'zorgen voor gezamenlijkheid'. Ze komt uit bij het beeld van de boerin, die met al haar werken weet dat het product uiteindelijk niet maakbaar is. Marlies Roelofs heeft uiteindelijk als beeld het 'geven van spirituele injecties'. Dat wordt verstaanbaar uit eerdere aanduidingen van de pastor als degene die de Schrift bij mensen brengt, verhalen aanreikt, perspectieven voorhoudt. In het pastorale gesprek ervaart Marlies het minst dat haar professionele bagage toepasbaar is. Teunard van der Linden zet niet voor niets in bij de concrete leervormen en lessen: hij ziet zichzelf als een 'klassieke leermeester' en 'bepaalt wat de mensen moeten leren'. In het pastoraat probeert hij wat mensen van zichzelf ontdekken 'in bijbels perspectief te zetten'. Van levensbegeleider is hij weer meer de pastor geworden die het gesprek op de kerk of de bijbel brengt. Het beeld waar hij ten slotte voor kiest is dat van metgezel, rondgaand en lerend in de zuilengalerij.

Voor alle drie geldt dat ze nadruk leggen op het feit dat ze ook zelf leren van en in de gemeente. Het is duidelijk geen eenrichtingsverkeer. Wel werkt hun verschillende beeld van de eigen rol door in een verschillend beeld van de rol van de gemeente. De Graaff centreert dat rond het begrip 'elkaar'. De pastor faciliteert, maar de gemeenteleden gaan met elkaar op pad. Sterker nog; ook buitenstaanders worden uitgenodigd mee te denken in het beleid. De gemeenteleden in Bant voelen zich dan ook zelf sterk verantwoordelijk. In Voorburg wordt hard gewerkt aan het inschakelen van vrijwilligers, bijvoorbeeld in de diensten. Daar is Roelofs als pastor de trainer die de vrijwilligers tot een keuze laat komen. In het pastoraat zijn de parochianen aan de beurt om hun verhalen te vertellen, en kunnen zij de lerende partij zijn als de pastor de Schrift daar bij brengt. Zowel in het pastorale gesprek als daarbuiten blijken mensen vervolgens hun eigen weg te gaan met wat er aangedragen wordt. 'Ik moet accepteren dat het totaal anders wordt geïnterpreteerd.' Van der Linden tekent de gemeente als 'minder open' dan de predikant. Dat lijkt verbonden te worden met de aanwezigheid van verschillende tradities binnen de gemeente waartussen de predikant heen en weer gaat. In zijn verhaal valt op dat er ook herhaaldelijk teleurstellingen zijn: 'ik heb niet het gevoel dat het veel oplevert', 'of zo'n project leerzaam is...', 'ik ben daarover zelf ook vaak treurig'.

De rolverdeling die tussen pastor en gemeente of parochie ontstaat, is niet terug te voeren op één van beide. Het is de (voorlopige) uitkomst van een complexe onderhandeling. Alleen al daarom heb ik geen behoefte aan een beoordeling. Ik constateer slechts de verschillen in de uitkomst bij de drie pastores. De basisvormen van de relaties tussen pastor en gemeente zijn – met enige simplificatie – te vatten in de voegwoorden met, voor en tegenover. Bij elk van deze drie pastores nu zijn elementen te vinden van alle drie de basisvormen, maar het accent verschilt. Alle drie de basisvormen hebben hun goed recht, maar ze leiden tot een andere visie op leren in het pastoraat.

PASTORAATSVISIES EN HET BEGRIP 'LEREN'

Het werkwoord leren kan op twee manieren gebruikt worden: overdrachtelijk en niet-overdrachtelijk. Bij overdrachtelijk gebruikt is het de pastor die de gemeente iets leert (of andersom). Niet-overdrachtelijk gebruikt is het de gemeente die leert (of de pastor). Deze twee betekenissen komen in de inleidende artikelen van dit nummer aan bod; ze zijn ook beide in de interviews terug te vinden. Mathilde de Graaff heeft het vooral over leren in niet-overdrachtelijke zin, Marlies Roelofs en Teunard van der Linden vooral over leren in overdrachtelijke zin.

In de pastoraal-theologische theorievorming is een variant op deze twee begrippen terug te vinden in het klassieke onderscheid tussen kerygmatische en participerende accenten. Het lijkt wijs daar in dit kader geen al te grote tegenstelling tussen te creëren. In de interviews wordt duidelijk dat juist bij het pastorale gesprek de accenten kunnen samenkomen. Immers, de benadering van Mathilde de Graaff zou het dichtst bij een participerende stroming kunnen liggen, maar zij heeft het in dat kader expliciet over een verkondigend element. En Marlies Roelofs, wier aanpak meer kerygmatisch geduid lijkt te kunnen worden, benadrukt het luisteren en kan in het pastorale gesprek haar inbreng als pastor nog niet expliciteren.

Geen tegenstelling dus, wel nadrukkelijk verschillende accenten. Ook geen waardeoordeel, wel de vraag wat er gebeurt als je kiest voor een bepaalde benadering.

Voor Mathilde de Graaff wordt bijvoorbeeld in het gesprek de vraag actueel of zie niet teveel accent legt op het subject, en of er niet toch een impliciete inhoud of 'geloofs-zaak' is in het gemeente-zijn. Bij Teunard van der Linden komt de vraag op naar de verhouding tussen de teleurstellende ervaringen met het leren in de gemeente en de keuze voor een leer-visie in overdrachtelijke zin en een onderwijzende pastorale rol. Opvallend daarbij is het gesprek over de actieve jongerengroep in zijn gemeente die door de interviewer 'belerend' wordt genoemd. De rol die Van der Linden kiest als waterdrager, ruimte gevend aan verschillende stromingen, betekent dat hij moet schipperen. Uiteindelijk is hij dan ook degene die bepaalt hoeveel ruimte elke stroming krijgt: 'Er zijn grenzen aan het meegaan met de krachten van onderop'.

Hert lijkt mij toe dat de verhouding tussen de verschillende visies in de pastoraatstheorie veel van haar scherpte heeft verloren. Sinds Gerben Heitink het begrip 'bipolariteit' introduceerd, is het besef gegroeid dat beide accenten op elkaar betrokken dienen te worden. Precies zo lijken mij ook de twee begrippen 'leren' elkaar op te roepen en te veronderstellen. De verschillen hangen dan meer samen met de mate van explicitering. Waar de ene pool meer wordt geëxpliciteerd, verdwijnt de andere in een meer impliciete onderstroom.

Bij het niet-overdrachtelijke leren bijvoorbeeld is de pastor expliciet gericht op het faciliteren van leermomenten en leerprocessen in de gemeente. Het aanbieden van 'de' geloofsinhoud komt niet of minder aan de orde, wordt zelfs openlijk betwijfeld. Impliciet echter leert de pastor de gemeente van alles en nog wat. De gemeente wordt onderwezen in een bepaalde wijze van omgaan met elkaar, met God, met de omgeving en met de traditie. Daarin zit veel meer verkondiging dan in de expliciete uitingen of positiebepalingen kan worden geobserveerd. Bij het overdrachtelijke leren is de pastor gericht op het aanbieden van geloofsinhouden. Meer impliciet blijkt het faciliteren van de leerprocessen daarbij het doel en soms ook de weg. Dit zou betekenen dat niet de keuze voor het ene of het andere begrip 'leren' doorslaggevend is. Bepalend is de vraag of beide kanten meer kunnen worden geëxpliciteerd. Dan zouden de teleurstellingen in het verhaal van Van der Linden en de zelfkritische vragen van De Graaff wellicht meer verhelderd kunnen worden.

Voor het pastoraat betekent dit dat het er bij de 'bipolariteit' niet zozeer om gaat een balans te vinden tussen verkondiging en nabijheid, tussen het verhaal van God en het verhaal van mensen. Veel belangrijker is het besef dat (pastorale) houding en (geloofs)inhoud beide verkondigend kunnen zijn en beide de gesprekspartner centraal kunnen stellen. Op deze wijze leidt het begrip 'leren' tot een verdere nuancering van eens strijdende pastoraatsmodellen.